

การศึกษานวนเกษตรในระดับเกษตรกร
และชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง
The Study on Agroforestry for Self-Reliance
of Farmers and Communities

วัลลภ จันดาเบา¹ สุวัฒน์ธีระพงษ์ธนากร² และ ภูมิศักดิ์ อินทนนท์³
Wallop Chandrabao, Suwat Terapongtanakorn,
and Pumisak Intanon

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ 1) ศึกษาแนวทางการบริหารจัดการปลูกป่าที่เหมาะสม 2) พัฒนารูปแบบวนเกษตรที่เหมาะสม จากการศึกษาวิจัยโดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จากกลุ่มเกษตรกรหรือชุมชน หรือองค์กรภายในเขตจังหวัดอุดรธานี ที่ทำการเกษตรเกี่ยวข้องกับวนเกษตร มามากกว่า 10 ปี ในจังหวัดอุดรธานี จำนวน 96 คน พบว่า แนวทางการบริหารการปลูกป่าที่เหมาะสมในรูปแบบบุคคลจำนวน 2 แห่ง รูปแบบชุมชนจำนวน 1 แห่ง และรูปแบบองค์กรจำนวน 2 แห่ง ที่มีการเชื่อมโยงกับภาครัฐ ราชการและหน่วยงานเอกชนที่เกี่ยวข้องมาก่อนอย่างน้อย 20 ปี พบว่าเกษตรกรที่ทำวนเกษตรส่วนใหญ่เป็นชาย และไม่ได้เรียนหนังสือ มีที่ดินถือครองเฉลี่ย 20 - 50 ไร่ อาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติและน้ำฝนเป็นหลัก ซึ่งการพัฒนารูปแบบที่เหมาะสม พบว่ารูปแบบบุคคลและรูปแบบชุมชน ต้องการปลูกป่าตามหัวไร่ปลายนา เป็นส่วนหนึ่ง

¹สาขาพัฒนบูรณาการศาสตร์ คณะบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

²สาขาพืชไร่ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

³ภาควิชาวิทยาศาสตร์เกษตร คณะเกษตรศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยนเรศวร

ของการปลูกป่าของตนหรือของชุมชนให้ชัดเจน ส่วนรูปแบบองค์กรให้มีการสนับสนุนช่วยเหลือกันและกัน เช่น สหกรณ์ โดยมีการสนับสนุนงบประมาณ หรือ วัสดุอื่น ๆ มีรายได้เฉลี่ยต่อปีประมาณ 50,000 - 100,000 บาท รับรู้ข่าวสารดูแลรักษาป่าส่วนใหญ่จากโทรทัศน์ ส่วนการให้ความร่วมมือทำกิจกรรมพัฒนาการปลูกรักษาในท้องถิ่นมีมากกว่า 6 ครั้งต่อปี ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญ คือ น้ำเพื่อการเกษตร และราคาสินค้าเกษตรไม่คงที่ เกษตรกรมีทัศนคติเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง คือ ป่าของเกษตรกรเป็นของครอบครัวส่วนป่าชุมชนเป็นของส่วนรวม ต้องช่วยกันปลูกและดูแลรักษาเพื่อได้ประโยชน์ร่วมกันตลอดไปวนเกษตร เป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค เกษตรกรเห็นว่า ไม่ควรกำหนดกฎหมายพระราชบัญญัติป่าไม้กับครอบครัวผู้ปลูกป่าในพื้นที่ของเกษตรกรอันยังประโยชน์แก่ส่วนรวมร่วมกัน ด้านพฤติกรรม พบว่า เกษตรกรเข้าร่วมประชุมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าอย่างสม่ำเสมอ มีแนวความคิดในการสร้างบ้านาณูชีวิตให้แก่ลูกหลานโดยการปลูกป่าวนเกษตรทั้งในส่วนในไร่นาของเกษตรกร

คำสำคัญ: วนเกษตร การพึ่งตนเอง เกษตรกร ชุมชน

Abstract

This research aims 1) to determine an appropriate approach to forest management, and 2) to develop an appropriate model for agroforestry. This study has been conducted with qualitative research by studying documents, carrying out interviews and observing participants. The population for the study consists of 96 people representing groups of farmers, and representing communities and organizations in the area of Udonthani province. The participants have been involved in agriculture and agroforestry for more than 10 years. The research is based on the forest management of two individuals, one community, and two organizations that have worked cooperatively with the government sector and involved private sectors for at least 20 years. We found that farmers who worked on agro-forestry were males who did not receive schooling. The average land according to documents of ownership they possessed was between 20 to 50 rai. Their agro-forestry mainly depended on natural water resources and rain. We sought to develop an appropriate model for an individual and a community. We found that farmers want the government sectors which are involved to clearly indicate the areas of forest that either belong to individual farmers or to the community. In regard to a model for organizations, each organization should support and help other organizations. An example is to establish a cooperative that supports a budget and the necessary tools of agriculture which the organizations use. Additionally, our results show that the average annual income for a farmer is between 50,000 and 100,000 baht per year. Farmers mainly follow the news through TV. They carry out activities related to the conservation of local forest more than six

times a year. The farmers face certain problems such as lack of water for agricultural purposes and the fluctuating prices of agricultural products. They also agree that their own forest should belong to their family. At the same time, the community forest should belong to every community member. Everyone must cooperate in planting and conserving for the mutual interest. The farmers believe that agro-forestry provides a source of food and medicine. Additionally, farmers think the Forest Act should not be enacted against any families who plant trees in areas where everyone can mutually make use of the trees. We found that farmers usually participate in meetings concerning forest conservation. They also plan to provide a life pension to their children by doing agro-forestry on their own lands and farms. To accomplish this, they need support from the government sectors to establish a cooperative, provide training, and indicate the direction for continuing development of forests.

Keywords: agroforestry, self-reliance, farmer, community

บทนำ

ประเทศไทยในอดีตตั้งแต่ยุคสุโขทัยถึงยุครัตนโกสินทร์ก่อนมาถึง พ.ศ. 2475 มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านกสิกรรม หลังจากนั้นเกิดเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง มีภัยสงครามเกิดขึ้น สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมเปลี่ยนแปลง จนเกิดวิกฤตการณ์ของชาติไทย พ.ศ. 2540 เศรษฐกิจพังสับแตก (ยุค ศรีอาริยะ, 2553:13-14) การศึกษาแบบแยกส่วน แยกโรงเรียนออกจากวัด ทำให้คนมีความรู้แต่ขาดคุณธรรม ขาดจริยธรรม โดยการศึกษาของเกษตรกรผู้รู้ไม่ได้ทำ ผู้ทำไม่ได้รู้ หรือแม้ผู้รู้ก็รู้แบบแยกส่วน ผู้ทำจึงได้แยกส่วน ขาดการบูรณาการสัมพันธ์แบบองค์รวมและมีส่วนร่วม การทำอาชีพเกษตรจึงเป็นการลองผิดลองถูก จนเกิดปัญหาในบางครั้งใครควรเรียนและเรียนรู้จากใคร แต่อาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลักของประเทศ “ผู้รู้ควรได้ทำ ผู้ทำควรได้รู้ แต่ไม่ได้ปฏิบัติตามที่ควรจะเป็น” จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง บกพร่อง ขาดแคลนอาหาร สมุนไพร และอื่น ๆ ในบางประเทศบางส่วนอดอยากเป็นปัญหา เป็นโรคขาดแคลนอาหาร ยากจนถาวร เกิดสงครามแย่งชิงเพื่อสะสมอาหาร ในทางเศรษฐกิจจะซื้อถูก ขายแพงเอาเปรียบทางการค้าจะมีข้อตกลง การตลาดการค้าองค์กรต่อรองขึ้น และโครงการจากองค์กรผลิตอาหารให้พอกับความต้องการของประชากรโลก เช่น การปฏิวัติเขียว ปฏิวัติอุตสาหกรรม ให้ผลิตพืชเพื่อเป็นอาหารได้มากพอในการทดแทนกับการขาดแคลนเป็นการแก้ไขโดยเน้นที่ผลผลิตเป็นหลักโดย การปลูกพืชเชิงเดี่ยว ใช้น้ำปุ๋ยเคมี สารเคมี จนกระทบต่อคนในสังคมและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมหนักขึ้นจนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อมกระทบไปทั่วโลก (ยุค ศรีอาริยะ, 2553 : 56 - 57)

เมื่อ พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีป่าปกคลุมประมาณ 171 ล้านไร่หรือ 53 เปอร์เซ็นต์ ต่อมาเมื่อป่าได้ถูกทำลาย ใช้ประโยชน์เนื่องจากการเพิ่มประชากรและการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของประเทศอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ในพ.ศ.2541 เนื้อที่ป่าของประเทศลดลงเหลือเพียง 81 ล้านไร่ หรือ 25 เปอร์เซ็นต์ (ธวัชชัย สันติสุข, 2549 : 23) ถึงแม้ป่าและสังคมพืชตามธรรมชาติถูกรบกวนอยู่ในภาวะถดถอย ป่า และสังคม พืช สัตว์ จุลินทรีย์ชีวภาพ โดยมีป่าเป็นทรัพยากรหลักสำคัญเพื่อก่อเกิดการพัฒนา สุขีชีวิตรอดของสังคมองค์รวมนี้ และการบริหารจัดการป่าจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจเรียนรู้

อย่างถ่องแท้เกี่ยวกับป่าเพื่อการอำนวยความสะดวกประโยชน์อย่างยั่งยืนตลอดจนการอนุรักษ์ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ผลจากการพัฒนาประเทศที่ขาดความสมดุลใน 3 ด้าน 1) ด้านเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากการปลูกเพื่ออยู่เพื่อกินไปเป็นปลูกเพื่อขายเป็นหลัก การผลิตแบบสมัยใหม่ที่ต้องลงทุนด้านปัจจัยการผลิตที่สูงขึ้นกว่าการเพิ่มขึ้นของรายได้ การกู้ยืมจากสถาบันการเงินหรือแหล่งเงินทุนอิสระโดยไม่คำนึงถึงดอกเบี้ยที่ตามมา นำไปสู่ภาวะหนี้สินที่ทับถมทวี เกือบทุกครัวเรือนมีหนี้สิน เนื่องจากจำเป็นต้องซื้อปัจจัยการผลิต และมีแหล่งเงินกู้มากขึ้น ส่วนใหญ่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ต้องจำนองที่ดิน ในที่สุดมักสูญเสียที่ดินตกเป็นของนายทุนหรือขายให้กับเจ้าหนี้ กลายเป็นผู้เช่าที่ดินของตนเองเป็นจำนวนมาก (สุวิดาธรรมณีนวงศ์ และคณะ, 2541 : 75) 2) ด้านสังคม (2.1) ปัญหาทางอาชีพ อาชีพหลักของชาวชนบทส่วนใหญ่ คือ ทำการเกษตร เกษตรกรไม่รู้ช่องทาง และไม่มีความรู้ในการประกอบอาชีพอย่างอื่น โดยเฉพาะชาวนา ทำนาขาดทุนเรื่อยมา ทำข้าวได้มากก็ขาดทุนมาก ไม่เพียงพอต่อการใช้นี้ อีกทั้งค่าใช้จ่ายในครอบครัวก็วันสูงขึ้น ต้องกู้ยืมเงิน เพื่อมาลงทุนในปีต่อไปเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (ฤทธิ์ชัยภูตะวัน , ทวี หอมหวาน และปราณี มีคณันท์, 2546 : 35) (2.2) ปัญหาทางครอบครัว ในช่วงเศรษฐกิจเจริญเติบโตค่อนข้างสูง พ.ศ. 2530 - 2538 มีการขายที่ดินสำหรับทำกินมากขึ้น บางส่วนถูกยึดเนื่องจากการจำนอง เมื่อขาดแหล่งทำกินจึงจำเป็นต้องอพยพย้ายไปสู่ถิ่นอื่นที่สามารถเลี้ยงชีพรอดได้ คนหนุ่มสาวที่เป็นแรงงานหลักของครอบครัวต้องไปทำงานในเมืองและไปทำงานต่างประเทศเพื่อหาเงินมาใช้หนี้และเลี้ยงชีพ จะกลับมาเมื่อมีวันหยุดในเทศกาลสำคัญเท่านั้น ครอบครัวเกษตรกรในชนบทส่วนมากจึงมีแต่ผู้สูงอายุและเด็ก นำไปสู่การแตกสลายของครอบครัวและชุมชน รวมทั้งก่อให้เกิดปัญหาคนจนในเมือง (2.3) ปัญหาทางสุขภาพ การเพิ่มผลผลิตโดยใช้สารเคมีทางการเกษตร ก่อให้เกิดปัญหาการตกค้างของสารเคมีในดินมากขึ้น ปริมาณการใช้สารเคมีทางการเกษตรมีอัตราเพิ่มขึ้นอย่าง ส่งผลให้ผู้บริโภคไม่มีทางเลือกต้องได้รับสารพิษเหล่านี้สะสมในร่างกายจนเกิดโรคร้ายแห่งความเสื่อมของร่างกาย เช่นโรคมะเร็ง อีกทั้งตัวเกษตรกรเองยังต้องตกอยู่ในภาวะที่เสี่ยงต่อชีวิตและสุขภาพจากการใช้สารพิษเหล่านั้นด้วย 3) ด้านค่านิยม ความมีน้ำใจลดลง เกษตรกรหันเข้าหาอบายมุขเพื่อจะลืมปัญหาที่แก้ไม่ได้ การสนับสนุนให้เกิดการลงทุนด้านอุตสาหกรรมอย่างมากมายเพื่อผลิตสินค้าเพื่อบริโภคภายในประเทศ และส่งออกนอกประเทศ ค่า

ทางสังคมในรูปแบบใหม่ของคนในชุมชนที่มีผลต่อการบริโภคสินค้า เกิดค่านิยมแข่งขันกันบริโภคสินค้าตามคำโฆษณาที่ทำให้คนฟังเพื่อ จนติดอยู่ในกระแสการบริโภคสินค้าที่ไม่จำเป็นอย่างดินไม่หุด (ประภาส ปันตบแต่ง, สุภา โยเมือง และบุญชู แก้วส่อง, 2546 : 111 -112) จะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเกษตรกรสะท้อนให้เห็นว่า นอกจากปัจจัยภายนอกที่สาเหตุมาจากการกระทำของบุคคลอื่นแล้ว ยังมีปัจจัยภายในที่เป็นสาเหตุจากการกระทำของตนเองหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต การขาดภูมิคุ้มกันทางด้านวิถีคิด ความรู้ และสติปัญญา เป็นเหตุให้ไม่รู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น ทำให้ไม่สามารถปรับตัวได้ทันกับความเปลี่ยนแปลง จึงได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศที่ขาดสมดุล จนชีวิตได้รับความเดือดร้อน

เกษตรกรจำนวนหนึ่งได้ตระหนักถึงปัญหาในสิ่งที่เกิดขึ้น จึงได้พยายามแก้ปัญหาโดยการปรับตัว และวิถีคิด กลับไปหาคุณค่าดั้งเดิม แสวงหาแนวทางที่เหมาะสมในการดำรงชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันแนวเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ และสามารถดำรงชีวิตที่พอใจกับความพอเพียง ตัวอย่างชุมชนที่ปรับวิถีชีวิต ได้แก่ 1) ชุมชนดินหนองแดนเหนือ โดยการก่อตัวคนที่มีแนวคิด ปรัชญา อุดมการณ์ โดยใช้หลักศาสนาพุทธธรรมนำการพัฒนา มีการปลูกป่า ทำไร่ ทำนา ทำสวน พัฒนาระบบเกษตรไร้สารพิษ เป็นที่พึ่งตนเองได้ดี พอเป็นตัวอย่างเป็นชุมชนที่ให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักศึกษา เกษตรกรผู้สนใจตลอดมา เป็นเวลากว่า 32 ปี 2) ชุมชนบ้านไร่ไผ่งาม ซึ่งมีนายประยงค์ ใจเป็น ปราชญ์ชุมชน “บ้านไร่ไผ่งาม” ผ่านการฝึกอบรมด้านอาชีพเกษตรกรหลายด้าน ปศุสัตว์ หมอดินอาสา การพัฒนาไร่นาป่าสวนผสมตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ดำเนินการตามแนวอาชีพเศรษฐกิจพอเพียง อาชีพไร่นาป่าผสม ปศุสัตว์ ประมง มีรายได้ปีละประมาณ 1,000,000 บาท เป็นรายจ่ายค่าครองชีพ การศึกษา ทำบุญ ช่วยสังคม ซื้อที่ดินขยายฐานอาชีพเกษตร ปลูกป่าผสมผสาน เชิงวนเกษตร มีรายได้จากผลิตผลจากป่าปีละประมาณ 500,000 บาท 3) ชุมชนสุทธิพันธ์ มีอาจารย์สุทธิพันธ์ ชูคันหอม อดีตอาจารย์ 2 ระดับ 7 ที่ทำวนเกษตรไร่นาสวนผสมมาตั้งแต่ พ.ศ. 2521 มีรายได้จากผลิตผลจากป่าปีละ 500,000 บาท ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ธนาคารอาหารโลก ช่วยเหลือคนยากจนมีการศึกษามีอาชีพโดยการศึกษาในระบบโรงเรียน และแปลงวนเกษตรฝึกอาชีพในไร่นาสวนของตนที่มั่นคง จำนวน 130 คน 4) กลุ่มเครือข่ายอินแปง

มีการปลูกป่าเชิงวนเกษตรตามหัวไร่ปลายนา ของโครงการเกษตรยั่งยืน และโครงการคาร์บอนเครดิต เมื่อพ.ศ. 2550 กรณีการปลูกป่าช่วยหยุดยั้งโลกร้อน เป็นการพัฒนาที่สะอาดตลาดทางการ และโดยสมัครใจ 5) กลุ่มโครงการนำร่องตามแผนยุทธศาสตร์การปลูกต้นไม้จาก 18 เครือข่าย 31 จังหวัด สมาชิก 40,000 คน ซึ่งเป็นสมาชิกองค์กรท้องถิ่นที่บ้านโนนสมโภชน์ ตำบลนาคำ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีธนาคารต้นไม้ มีขั้นตอนระเบียบ วิธีการที่กำหนดเป็นหลักการนำสู่การปฏิบัติร่วมกันอย่างชัดเจน สมาชิกหมู่บ้านเลือกมา 5 ราย ใน 50 ราย ได้ปลูกต้นไม้ตามแนวทางเชิงวนเกษตรหัวไร่ปลายนา และในการใช้หนี้เพื่อแก้ปัญหาความยากจน

อย่างไรก็ดีทรัพยากรชีวภาพมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนและสังคม การเรียนรู้และการจัดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ในวัฒนธรรมไทยมักอาศัยความเชื่อประเพณีมาเป็นองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ในปัจจุบันแตกต่างจากอดีตหลายชุมชนอ่อนแอ ล่มสลาย คุณทรัพยากรให้ยั่งยืนไม่ได้ พังพាយนอกมากเกินไป เกิดปัญหาไม่มีทางออก ทรัพยากรเสื่อมสภาพ ต้องอดอยากยากจน คุณภาพชีวิตต่ำ เป็นลูกโซ่ จากสถานการณ์ดังกล่าวผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาแนวทางการบริหารจัดการป่าที่เหมาะสมในพื้นที่ของเกษตรกรและของชุมชนเพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถพึ่งตนเองได้ รวมทั้งศึกษาการพัฒนารูปแบบวนเกษตรที่เหมาะสมที่พวกเขาสามารถดำเนินการได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.) เพื่อการศึกษาแนวทางการบริหารจัดการปลูกป่าที่เหมาะสมในพื้นที่ของเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง
- 2.) เพื่อพัฒนารูปแบบ วนเกษตรที่เหมาะสมในระดับเกษตรกรและชุมชน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) รูปแบบของการศึกษาเฉพาะกรณี ในลักษณะมุ่งหาคำอธิบายและมุ่งหาความจริง (An Explanatory Case Study) โดยนำการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative

Research) มาใช้สนับสนุนในการอธิบายการทำวนเกษตรของเกษตรกรและสภาพความจริงอื่น ๆ ของกลุ่มศึกษา ดังนั้นจึงเป็นการหาความรู้แบบอุปนัย (Inductive method) โดยทำการวิจัยเริ่มต้นจากสิ่งที่จำเพาะเจาะจง คือ ข้อมูลที่ได้มาจากกลุ่มตัวอย่างจำนวนหนึ่ง นำไปสู่ข้อสรุปหรือคำอธิบายหรือแนวคิดหรือทฤษฎี ซึ่งสามารถนำไปใช้ได้กับประชากรในวงกว้างนอกเหนือ จากกลุ่มตัวอย่างที่มีเงื่อนไขและองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน (ชาย โพธิ์สีตา, 2550 : 31 - 32, 168) เหตุผลที่เลือกรูปแบบนี้ เพราะต้องการหาข้อมูลเบื้องต้นจากกลุ่มตัวอย่างที่มีการปฏิบัติ นำร่องเป็นรูปธรรมมาก่อนแล้วเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงวิชาการที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในภาคสนามต่อไป

วิธีการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลทฤษฎี เป็นการศึกษารอบแนวคิด ทฤษฎี (Theoretical Framework) ข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ รายงานผลการประชุม สัมมนา เกี่ยวกับ วนเกษตรและเศรษฐกิจพอเพียงแล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์และสรุปผลเพื่อใช้ประกอบกับข้อมูลในส่วนอื่น ๆ

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการแสวงหาข้อมูลปฐมภูมิ จากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างซึ่งประกอบด้วย 3 วิธีการดังนี้ 1) การใช้แบบสอบถาม ในการรวบรวมข้อมูล โดยเป็นแบบสอบถามที่มีโครงสร้างจากเครื่องมือ (แบบสอบถาม) ที่พัฒนาขึ้นตามหลักวิชาการ 2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เกษตรกร เจ้าหน้าที่ของรัฐและสมณะที่เกี่ยวข้อง 3) การสำรวจเชิงประจักษ์ในภาคสนาม

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1) ประชากร ได้แก่ เกษตรกรหรือชุมชน หรือองค์กรภายในเขตจังหวัด อุตรดิตถ์ ที่ทำการเกษตรเกี่ยวข้องกับวนเกษตร มามากกว่า 10 ปี และผ่านการอบรม สัมมนา ดูงาน ที่เกี่ยวข้องกับการปลูกป่า การอนุรักษ์ป่าไม้ การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เป็นต้น

2) กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เกษตรกรหรือชุมชน หรือองค์กรภายในเขต จังหวัดอุดรธานี ที่ทำวนเกษตรอย่างเป็นรูปธรรม โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ตัวอย่าง เพื่อการรวบรวมข้อมูลโดยแบบสอบถาม 5 กลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย 1.ชุมชนดินหนองแดนเหนือ จำนวน 16 คน 2. กลุ่มนายประยงค์ ใจเป็น จำนวน 20 คน 3. กลุ่มอาจารย์สุทธิพันธ์ ชูคันทอม จำนวน 20 คน 4. กลุ่มอินแปงอำเภอวังสามหมอ จำนวน 20 คน 5. กลุ่มเกษตรธรรมชาติ อำเภอบ้านดุง จำนวน 20 คน รวม 96 คน กลุ่มตัวอย่างเพื่อการสัมภาษณ์ 5 กลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย 1. เกษตรกรจากแหล่งเรียนรู้และพัฒนารูปแบบวนเกษตร เพื่อการพึ่งตนเอง จำนวน 42 คน 2. เจ้าหน้าที่จากส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ที่มีการเรียนรู้และค้นคว้าด้วยตนเองพร้อมทั้งส่งเสริมและพัฒนา ร่วมกับเกษตรกร จำนวน 10 คน 3. สมณะหรือพระสงฆ์จำนวน 5 รูป จากวัดและพุทธสถานที่เข้าใจอาชีพวนเกษตรต่อการพัฒนาตนเอง รวมจำนวน 57 คน

ตารางที่ 1 กลุ่มตัวอย่างเพื่อการรวบรวมข้อมูลโดยแบบสอบถาม

อันดับที่	ชื่อกลุ่มตัวอย่าง	จำนวน (คน)
1	ชุมชนดินหนองแดนเหนือ	16
2	กลุ่มนายประยงค์ ใจเป็น	20
3	กลุ่มอาจารย์สุทธิพันธ์ ชูคันทอม	20
4	กลุ่มอินแปง อำเภอวังสามหมอ	20
5	กลุ่มเกษตรธรรมชาติ อำเภอบ้านดุง	20
รวมจำนวน		96

การเลือกกลุ่มตัวอย่าง โดยเลือกแบบยึดจุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นหลัก (Purposeful Sampling) โดยพยายามเลือกให้ได้ตัวอย่างหลากหลายรูปแบบ และสถานที่ ที่มีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ และมีหลักฐานให้เชื่อว่าการเหตุการณ์หรือกระบวนการที่เกิดขึ้นมีอะไรหลายอย่างที่จะทดสอบแนวความคิดในการวิจัย (ชาย โพธิ์สิตา, 2550 : 128 - 129) เช่น มีพื้นที่ในการทำกินแตกต่างกัน มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมในลักษณะที่แตกต่างกัน เป็นต้น ผู้ให้ข้อมูลไม่กำหนดจำนวนเพศ เนื่องจากงานวิจัยของสุรชัย ยะเครือ (2550 : 102) สรุปว่า

ความสัมพันธ์ระหว่างเพศกับการเปลี่ยนพฤติกรรมไม่มีนัยสำคัญ จำนวนผู้ให้ข้อมูลขึ้นอยู่กับข้อมูลที่ได้มา หากยังมีความแตกต่างกัน จะทำการเก็บข้อมูลรายต่อไปอีก จนได้คำตอบที่ซ้ำ ๆ กัน เมื่อคำตอบจากผู้ให้ข้อมูลเริ่มเหมือนกัน ก็จะหยุดเก็บข้อมูล

ผู้ประสานงานการวิจัย

ผู้ทำหน้าที่ประสานการเก็บข้อมูลให้กับผู้วิจัยซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับคำสั่งแจ้ง ถึงเป้าหมายการวิจัย วิธีการเก็บข้อมูล และกลุ่มตัวอย่าง ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชน ดังนั้น ผู้ประสานงานการวิจัยจึงเป็นบุคคลที่รู้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนเป็นอย่างดีส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนมากกว่า 10 ปีและมีความเข้าใจถึงเป้าหมายของการวิจัยเป็นอย่างดีประกอบด้วย ผู้ประสานงานการวิจัยจากชุมชนต่าง ๆ จำนวน 20 คน ดังนี้ ชุมชนดินหนองแดนเหนือ จำนวน 5 ราย ศูนย์นายประยงค์ ใจเป็น จำนวน 2 ราย ศูนย์อาจารย์สุทธิพันธ์ ชูคันทอม จำนวน 2 ราย กลุ่ม อำเภอวังสามหมอ จำนวน 4 ราย พระที่มีประสบการณ์ จำนวน 3 ราย เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง จำนวน 4 ราย

เครื่องมือในการวิจัย (Research Instruments)

ผู้วิจัยใช้เครื่องมือหลายรูปแบบในการเก็บข้อมูล ด้วยวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) (Denzin, 1970 : 301) เป็นการตรวจสอบและสร้างความสมดุล (Check and Balance) ความถูกต้องตรงประเด็น (Validity) นำไปสู่ความน่าเชื่อถือได้ (Reliability) เครื่องมือสำหรับการเก็บข้อมูลวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แบบสอบถาม และแบบสัมภาษณ์ เครื่องมือเหล่านี้ได้ทดลองใช้กับเกษตรกรที่ผ่านการฝึกอบรมเรียนรู้ ฐานและปลูกป่าแบบวนเกษตรแบบพึ่งตนเองมาแล้วที่ชุมชนดินหนองแดนเหนือ แล้วทำการปรับปรุงข้อบกพร่อง ก่อนที่จะนำไปใช้กับกลุ่มตัวอย่างต่อไป ซึ่งใช้ 1) แบบสอบถาม (Questionnaire) 2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเกษตรกร เจ้าหน้าที่ของรัฐและสมณะที่เกี่ยวข้อง รวม 57 คน เพื่อให้ได้รายละเอียดมากขึ้นและสร้างความน่าเชื่อถือของข้อมูลประกอบด้วย 3) การสำรวจเชิงประจักษ์และบันทึกภาคสนาม

เป็นการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ และสภาพแวดล้อมที่พบในขณะที่ใช้เครื่องมือวิจัยแต่ละประเภทเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการจดบันทึก ถ่ายภาพ และใช้เครื่องบันทึกเสียงเพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลเสริมในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป (ชายโพธิ์สิตา, 2550 : 338 - 346)

ระยะเวลาในการศึกษา

เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามระหว่างเดือนมกราคม พ.ศ. 2554 ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2555

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยนำข้อมูลบางส่วนที่วิเคราะห์ในเชิงปริมาณ มารวบรวมสนับสนุน แบ่งการดำเนินงานเป็น 3 ขั้นตอนคือ (Miles and Huberman, 1994 : 10 - 12 ชาย โพธิ์สิตา, 2550 : 361) ขั้นตอนที่ 1 การจัดระเบียบข้อมูล (Data Organizing) นำข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือวิจัยทั้งหมด มาจัดระเบียบข้อมูลทั้งในทางกายภาพ และในทางเนื้อหา ในทางกายภาพ ได้แก่ การถอดเทปบันทึกเสียง การบรรณาธิกรณข้อมูล และการจัดเก็บข้อมูลในทางเนื้อหา ได้แก่ การค้นหาความหมายของข้อความต่าง ๆ ในข้อมูล คัดสรรเอาข้อความต่างๆ ที่กระจายอยู่ในข้อมูล และที่มีความหมายตรงประเด็นกับเรื่องที่ต้องการวิเคราะห์ ขั้นตอนที่ 2 การแสดงข้อมูล (Data display) ของกลุ่มศึกษา โดยเชื่อมโยงข้อมูลที่จัดระเบียบแล้วเข้าด้วยกันตามกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ นำเสนอข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือแต่ละประเภทในรูปของการพรรณนาและสนับสนุนด้วยการแสดงจำนวนและร้อยละของเชิงปริมาณ แล้วนำผลการวิเคราะห์ข้อมูล มาสรุปเป็นภาพรวมผลของการศึกษาวิจัย ขั้นตอนที่ 3 สร้างข้อสรุป ตีความหมายของผลหรือข้อค้นพบที่ได้จากการแสดงข้อมูล และตรวจสอบว่า ข้อสรุปและความหมายที่ได้นั้นมีความถูกต้องตรงประเด็นและน่าเชื่อถือ ในรูปแบบความรู้ รูปแบบใหม่วนเกษตรในระดับเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองที่ได้จากการบูรณาการความรู้ทั้ง 3 รูปแบบ ในจังหวัดอุดรธานี ซึ่งจะนำมาอธิบาย และอภิปรายผล

ผลการวิจัย

จากการศึกษาแนวทางการบริหารจัดการปลูกป่าที่เหมาะสมในพื้นที่ของเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง ข้อมูลด้านเศรษฐกิจและสังคม ของเกษตรกร และชุมชนผู้เรียนรู้ที่ทำวนเกษตรในจังหวัดอุดรธานี สรุปได้ดังนี้ เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเพศชาย ร้อยละ 72.90 อายุเกษตรกรส่วนใหญ่มากกว่า 50 ปี คิดเป็นร้อยละ 52.10 แสดงให้เห็นว่ากลุ่มผู้สูงอายุมักจะอยู่กับบ้านเรือน เวลาผู้วิจัยออกสัมภาษณ์ จึงพบกับกลุ่มผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ ส่วนกลุ่มที่เป็นวัยทำงานมักออกไปทำงานนอกบ้านเรือนหรือต่างพื้นที่ เกษตรกรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 91.70 ระดับการศึกษา ส่วนใหญ่มีการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษา และไม่ได้เรียนหนังสือ คิดเป็นร้อยละ 14.60 เกษตรกรส่วนใหญ่แต่งงานและอยู่ร่วมกัน คิดเป็นร้อยละ 78.10 เกษตรกรส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาเกิดในหมู่บ้านและอยู่ในตำบลนี้ คิดเป็นร้อยละ 76.00 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนไม่เกิน 6 คน คิดเป็นร้อยละ 89.58 ไม่มีตำแหน่งในองค์กรหรือชุมชน คิดเป็นร้อยละ 69.80 อาชีพหลักเกษตรกรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คิดเป็นร้อยละ 90.60 การถือครองที่ดินของเกษตรกรส่วนใหญ่มีที่ดินถือครองเฉลี่ย 20-50 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 85.42 แหล่งน้ำที่ใช้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของเกษตรกรส่วนใหญ่ใช้แหล่งน้ำจากธรรมชาติ คิดเป็นร้อยละ 56.30 ปริมาณน้ำที่ใช้ในการประกอบอาชีพ พบว่าปริมาณน้ำที่ใช้ในการประกอบอาชีพมีปริมาณไม่เพียงพอคิดเป็นร้อยละ 81.25 เกษตรกรส่วนใหญ่มีรายได้ระหว่าง 50,000-100,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 52.08

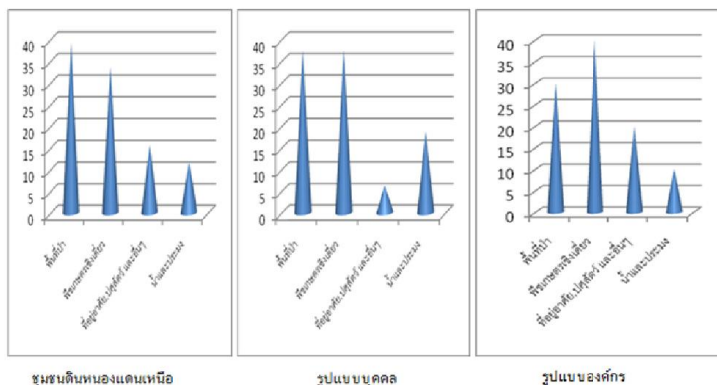
ส่วนทางด้านทัศนคติต่อระบบวนเกษตรพบว่าเกษตรกรในภาพรวมส่วนใหญ่มีทัศนคติเห็นด้วยกับระบบวนเกษตร คือ ระบบวนเกษตรเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดิน ป่าไม้ พืชเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ตามความเหมาะสมในไร่นา ,กล้วย มะละกอ มะม่วง ลำไย เป็นไม้ผลมีใช้ไม้ป่า ปลูกควบป่าไม้ได้อย่างพารา ประดู่ มะค่า กระถิน เทพา ยูคาลิปตัส เป็นไม้ป่าที่ควรมีระบบวนการเรียนรู้ร่วมกัน,การปลูกพืชเกษตรสมุนไพร มีมะม่วงเป็นไม้ประธานถือว่าเป็นระบบวนเกษตรร่วมการปลูกไผ่ ก็จะเกิดรายได้และมีงานทำตลอดปี,การปลูกปามีไม้ประดู่เป็นไม้ประธานควบพืชเกษตรสมุนไพรเป็นระบบวนเกษตรร่วมการปลูกไผ่ ก็จะเกิดรายได้และมีงานทำตลอดปี,การปลูกไม้สักเป็นไม้ประธานควบพืชอาหาร

สมุนไพรร และไม้สักเจริญเติบโตดีกว่านี้ไม่ได้ปลูกตามแบบวนเกษตร, การปลูกอย่างพารา ควบพีซีไร่ สมุนไพรรเป็นระบบวนเกษตร, แนวคิดการพัฒนาการปลูกป่าแบบพึ่งตนเองโดยมีการเรียนรู้และการจัดการควรมีการส่งเสริมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง, การปลูกไม้สัก อย่างพารา ยูคาลิปตัส เป็นไม้ประธานที่ท่านควรเลือก 1 อย่างในการปลูกป่าตามระบบวนเกษตร, คุณค่าของการปลูกป่าเกษตรกรและป่าชุมชนเป็นการสนองตอบในการดำรงชีวิตมนุษย์แทบทุกด้านและโดยเฉพาะของเกษตรกรในด้านปัจจัย 4 อย่างยั่งยืน, ความรู้ในพืชเกษตร การป่าไม้ การเลี้ยงสัตว์มีความจำเป็นต่อเกษตรกรและมีความสำคัญต่อการพัฒนาจิตวิญญาณที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อมด้วย, การปลูกป่าวนเกษตรโดยใช้ตามความเหมาะสมเป็นประธานเป็นทางเลือกและทางรอดของสังคมมนุษย์ที่เป็นเกษตรกรอย่างสำคัญและมีผลกระทบต่อรายได้ของชุมชนและเป็นที่ที่ตาม รัฐธรรมนูญที่รักษาทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้อุดมสมบูรณ์ , ระบบวนเกษตรเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินระบบใหม่ที่สังคมไทยควรเลือกเป็นตัวอย่างเพื่อให้ผลผลิตส่วนรวมสูงกว่าระบบเดิมและเป็นป่าเพื่อสังคม, ยอมรับระบบวนเกษตรโดยการปลูกป่าเกษตรกรและป่าชุมชนในไร่ นา หรือพื้นที่เพื่อความสมดุลตามธรรมชาติ

วนเกษตรกับการพัฒนาการเกษตรเป็นการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม มีป่าเกษตรจะทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ ดิน น้ำ ป่า จุลินทรีย์ ตลอดสัตว์ในป่าต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งทั้งพืชและสัตว์เื้อ้อาหารต่อกัน โดยระบบวนเกษตรในทุกระดับ การสนับสนุนภาคราชการควรมีความร่วมมือสนับสนุนอย่างยิ่งและจริงใจและเป็นกองทุนวนเกษตรขยายอย่างกว้างขวาง การสนับสนุนภาคเอกชนมีการร่วมกับกองทุนที่เื้อ้อาหารต่อเกษตรกรผู้จัดทำวนเกษตรอย่างเป็นธรรมทุกระดับ การสนับสนุนต้องคัดรส่วนท้องถิ่น ควรมีความเสียสละต่อชุมชนเป็นหลักเพราะอยู่ใกล้ชิดกับชุมชนและสนับสนุนประโยชน์ตนประโยชน์ท่านอย่างสมดุล ควรปลูกป่าวนเกษตรเป็นตัวอย่าง เป็นต้นแบบก่อนจากน้อยไปมาก จากเล็กสู่ใหญ่ขยายออกไป ป่าที่เสื่อมโทรมหรือที่สาธารณะควรพิจารณาร่วมกันคิด ทำประโยชน์เชิงสาธารณะเป็นตลาดอาหาร ปัจจัย 4 ของชุมชนให้สมบูรณ์เป็นแหล่งท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจ ที่ดินว่างเปล่าของบุคคลบางคนควรพิจารณาระบบวนเกษตร ปลูกสร้างเป็นป่า นโยบายรัฐบาลนำสู่การปฏิบัติเป็นรูปธรรม มีการพึ่งพา พึ่งตนเองและเป็นสาธารณะชุมชนด้วยความเป็นจริงและจริงจัง

จากการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบ วงเกษตรที่เหมาะสมในระดับ
เกษตรกรและชุมชน พบว่า 1) รูปแบบวนเกษตรชุมชน โดยชุมชนดินหนอง
แดนเหนือ ได้พัฒนาการจัดทำวนเกษตร ของเกษตรกรในพื้นที่ 128 ไร่ มามาก
ว่า 30 ปี มีไม้ยืนต้น พืชสมุนไพร พืชผัก ไร่นา ซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพ
มีพันธุ์พืชต่าง ๆ มากกว่า 50 ชนิด ที่จัดปลูกและขยายพันธุ์โดยธรรมชาติ มีสัตว์
เช่น นก สัตว์เลื้อยคลาน กบ เขียด อื่น ๆ นอกจากนั้นยังมี แมลงผึ้ง มดแดง ต่อ
กิ้งก่า ส่วนเห็ดมีมากกว่า 5 ชนิด เช่น เห็ดตระไคร้ เห็ดระโงก เห็ดปลวก (
เห็ดโคน) เป็นแหล่งชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงและแหล่งศึกษาเรียนรู้ และการจัด
อบรมด้านการดูแลสุขภาพด้วยวิถีทางธรรมชาติ ซึ่งใช้สมุนไพรที่ได้จากวนเกษตร
เป็นหลักในการดูแลสุขภาพ ได้จัดขึ้นทุกเดือนโดยไม่คิดค่าใช้จ่ายกับผู้มารับ
บริการ 2) รูปแบบวนเกษตรบุคคล ทั้ง 2 คน คือนายประยงค์ ใจเป็น และอ.
สุทธิพันธ์ ชูคันหอม ได้พัฒนานวนเกษตรในเชิงระบบเกษตรรูปแบบทิศทาง
เดียวกัน มีรายได้จากวนเกษตร ครอบคลุมละประมาณ 500,000. บาท/ต่อปี
และได้ทำวนเกษตรมาแล้ว 30 ปี 3) รูปแบบกลุ่มวนเกษตรกลุ่มอินแปง อ.วัง
สามหมอ ซึ่งมีสมาชิก 63 คน สมาชิกกลุ่มเกษตรธรรมชาติ อ.บ้านดุง มี
สมาชิก 83 คน มีเครือข่ายกลุ่มเพาะชำต้นไม้ยืนต้น พืชอาหารพืชสมุนไพร
พืชผัก พันธุ์อาหารพื้นเมือง ให้สมาชิกเลือกพืชตามความเหมาะสม ปลูกตาม
หัวไร่ปลายนาของตน หรือตามที่สาธารณะเป็นกลุ่มตามโรงเรียนและวัดได้อย่างมี
ความเหมาะสม ในรูปแบบธนาคารต้นไม้กับเครือข่าย 500 ต้นต่อราย พันธุ์พืช
อีกรายละเอียด 30 ชนิดมาตั้งแต่ ปี 2547 เป็นต้นมา

ตารางที่ 2 การใช้ประโยชน์ที่ดินทั้ง 3 รูปแบบ

การบูรณาการรูปแบบองค์ความรู้ใหม่ผ่านเกษตรกรในระดับเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองที่ค้นพบใหม่ (Onfarm Agroforestry Model)

เกิดจากการนำรูปแบบองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ของเกษตรกร และชุมชนเป้าหมาย 5 แห่ง นำมาประกอบการวิเคราะห์ สังเคราะห์ จากเครื่องมือหลายประเภท จากการศึกษาเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชน ในจังหวัดอุดรธานี และสถานการณ์ความเป็นอยู่ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป เพื่อจะแก้ปัญหาของตนเอง และการอนุรักษ์แก่ชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง โดยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฐานของตนเองเป็นสำคัญ ซึ่งมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแหล่งความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้าน วัด โรงเรียน หรือชุมชน จนแน่ใจในแนวคิด ทฤษฎี ตามแนวทางพระพุทธศาสนา หลักไตรสิกขา มรรคองค์ 8 จนเกิดสติปัญญา มีศีล สมาธิปัญญา บูรณาการเห็นผลแท้ เป็นปัญญาพละ 4 พันภัย 5 ที่บรรลุเป้าหมาย พบความสุข ความเจริญ ตามสภาพที่ตนเอง ชุมชน ได้ปฏิบัติตามเหตุผล ตามปัจจัย ที่สมควรแก่ตนเอง ที่จะต้องใช้เวลาศึกษาเรียนรู้ บ่มเพาะ ของเกษตรกรและชุมชน เป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 5-20 ปี ตามพลังพัฒนาของปัญญาของแต่ละบุคคลหรือองค์กร เป็นรูปแบบของตนให้เหมาะสมกับตัวเองและท้องถิ่น เช่น กรณีชุมชนดินหนองแดนเหนือ หรือที่อื่นๆ จนมั่นใจ เชื่อได้ว่ามีความเป็นไปได้ในแนวคิด ทฤษฎี มีมรรคผล มีป่า มีอาหาร มีปัจจัย 4 มีพืชเกษตร มีปศุสัตว์ และประมง ตามสภาวะความเหมาะสมของคน องค์กร และภูมิปัญญาของท้องถิ่นนั้น

รูปแบบขององค์ประกอบของระบบองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นจาก เกษตรกรและชุมชนที่ค้นพบใหม่

ประกอบไปด้วยปัจจัยนำเข้า (input) กระบวนการ (process) ผลที่ได้รับ (Output) ผลที่ตามมา (Outcome) และผลกระทบ (Impact) ดังนี้

1 ปัจจัยนำเข้า (Input) เป็นองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของเกษตรกรและชุมชนด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ค่านิยม สิ่งแวดล้อม มีความคล้ายคลึงกัน แต่มีความโดดเด่นในด้านเศรษฐกิจ กิจกรรมเลือกอาชีพวนเกษตร คือ ชุมชนดินหนองแดนเหนือ มีอาชีพที่พอเพียง ความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีป่าไม้ยืนต้น พืชเกษตรซึ่งเป็นอาหารปัจจัย 4 ช่วยอนุเคราะห์สังคม ได้เป็นศูนย์เรียนรู้ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน โดยบูรณาการเป็นองค์รวมร่วมกับรูปแบบบุคคลและองค์กรได้ดี โดยมีคนเป็นศูนย์กลาง ได้ถ่ายทอดความเข้าใจ ทั้งส่วนบุคคล ครอบครัว สถาบันการศึกษา ส่วนราชการ ที่ให้ความร่วมมือในการประสานงานด้วยดีตลอดมา

2) กระบวนการ (Process) เป็นกระบวนการพัฒนางานองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของเกษตรกรและชุมชนคือ การปลูกป่าในใจคน จากคำสอนด้านศาสนา ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม ปรับเปลี่ยนพุทธศาสตร์เป็นยุทธศาสตร์ ซึ่งมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ดูงาน โดยมีศูนย์เรียนรู้ ศูนย์ปราชญ์ ชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เป็นประจำ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทุกด้านให้สัมพันธ์กับประเพณี วัฒนธรรม ได้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย โดยเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง โดยหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา

3). ผลที่ได้รับ (Output) ได้หลักคิด หลักทฤษฎี โดยพบมรรคองค์ 8 มาบูรณาการ เป็นทางเอกของอาชีพวนเกษตร โดยเริ่มที่แนวคิดเพื่อกำหนดทิศทางอย่างมีรูปแบบ มีแผนงาน แล้วปรึกษาหารือครอบครัวและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อตกลงตัดสินใจแล้วเริ่มทำงาน กิจกรรมวนเกษตรอย่างต่อเนื่อง

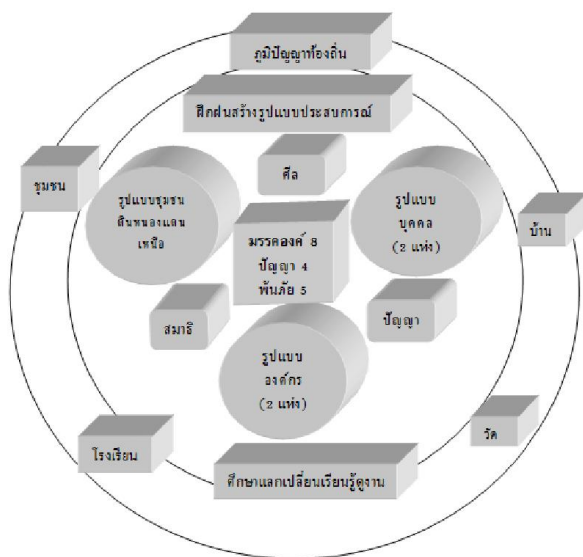
4) ผลที่ตามมา (Outcome) ได้กำหนดทิศทางในอาชีพอันมั่นคงแล้วพัฒนาสู่รูปแบบ (Model) ของตนเอง เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน โดยประกอบเป็นสามมาอาชีวะ ด้วยหลักพุทธธรรมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา โดยปัญญาพละ 4 เพื่อพันธัย 5 ด้วยกิจกรรมเป็นองค์รวมของครอบครัว องค์กร และชุมชนที่ยั่งยืน

5) ผลกระทบ (Impact) อีกระยะภาพ เช่น ร่วมเรียนรู้อาชีพกสิกรรมไร้สารพิษ สันติภาพ ทำให้เลิกดลละเล็กละบายมุข ภารดรภาพ เช่นการลงแขกดำนา เกี่ยวข้าว สมรรถภาพ เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในครัวเรือน เช่น การทำแชมพูสมุนไพร น้ำยาล้างจาน สบู่จากสมุนไพรเป็นต้น บุณภาพ ด้วยการเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยกิจกรรม 8 อ. (ล้างพิษด้วยกายและจิต เช่นที่ชุมชนดินหนองแดนเหนือ)

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

การบูรณาการรูปแบบองค์ความรู้ใหม่ วนเกษตรในระดับเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองที่ค้นพบใหม่ (Onfarm Agroforestry Model) มีลักษณะการบูรณาการวนเกษตรของเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 ลักษณะการบูรณาการวนเกษตรของเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง

รูปแบบบูรณาการวนเกษตรของเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองที่ค้นพบใหม่ คือ Onfarm Agroforestry Model แบบองค์รวมมีความเหมาะสมกับท้องถิ่นอย่างมีอิสระภาพที่หลุดพ้นจากอัตตามานะ มีภาพที่เอื้ออาทรเลี้ยงดูแบ่งปันกัน มีสันติภาพที่สงบเรียบร้อยดีงาม มีสมรรถภาพ ทำงานเพื่อให้ตนเองรอด แล้วช่วยเหลือคนอื่นได้ มีบูรณาการสร้างสรรค์เสมอเหมือนญาติพี่น้อง และมีความสามัคคีอย่างเป็นเอกภาพ

องค์ความรู้แห่งภูมิปัญญาทั้ง 3 รูปแบบ คือ รูปแบบชุมชนดินหนองแดนเหนือ 1 แห่ง รูปแบบรายบุคคล 2 แห่ง รูปแบบองค์กร 2 แห่ง มีความสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียว คือ มีทั้งสมณะ พระคุณเจ้าธุดงค์รวม มาร่วมกันที่ชุมชนดินหนองแดนเหนือ และได้ร่วมปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาในหลักไตรสิกขา คือ สมาธิ ปัญญา ในการอบรม และฝึกฝนตนเองในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2529-2554 รวมระยะเวลา 25 ปี โดยได้ทำกิจกรรม และฝึกอบรมตามโครงการของรัฐบาล สถานที่ศึกษา องค์กรเอกชน รัฐวิสาหกิจ ที่สนใจมาร่วมสัมมนา เสดวนา ทางหลักพุทธศาสนา และนักศึกษามาร่วมวิจัยจากสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ เพื่อความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์เพื่อสร้างลักษณะนิสัยด้วยความกลมกลืนที่เหมาะสม

ศูนย์เรียนรู้ ศูนย์ปราชญ์ กรณีรูปแบบรายบุคคล รูปแบบรายองค์กรของวนเกษตรของเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง จากการวิเคราะห์แบบองค์รวม ก่อนการพัฒนามีสภาพด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อมไม่แตกต่างกัน แต่เมื่อได้พัฒนาองค์ความรู้วนเกษตรของเกษตรกรและชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองที่พบใหม่ที่โดดเด่น คือ ที่ชุมชนดินหนองแดนเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พัฒนาจิตวิญญาณและการปลูกป่าในใจคน ที่เป็นปัจจัย 4 และป่า 3 อย่างประโยชน์ 4 อย่าง ส่วนการพัฒนารายบุคคลนั้น ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ เกษตรกรมีรายได้ปีละ 500,000 บาทต่อปี และอยู่ภายใต้ความเป็นอยู่อย่างพอเพียง พออยู่ พอกิน ส่วนเกษตรกรกลุ่มองค์กรมีรายได้เฉลี่ย 50,000-100,000 บาทต่อปี และมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในองค์กรตลอดจนมีการเอื้ออาทร ช่วยเหลือกันและกัน

ข้อเสนอแนะ

1. เกษตรกรและคนในชุมชนต้องมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เบื้องต้น ในชุมชนของตนเอง โดยไม่รอความช่วยเหลือจากองค์กรภาครัฐและเอกชนในด้านงบประมาณ

2. ผู้นำชุมชนควรผลักดันและสนับสนุนให้มีกิจกรรมรณรงค์ในเรื่องการปลูกป่า การแจกพันธุ์ไม้ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์พืชต่างๆ และทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่าลุกลาม สร้างฝายทดน้ำเพื่อกักเก็บน้ำให้ป่ามีความชุ่มชื้น ในวันสำคัญไม่ว่าจะเป็น วันพ่อ วันแม่ วันเข้าพรรษา เป็นต้น

3. รัฐบาลควรจะกำหนดนโยบายให้มีความชัดเจน เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยกำหนดให้มีการปลูกไม้แซมป่าไม้ยืนต้น ในพื้นที่รกร้างว่างเปล่า หรือป่าบุงป่าทาม เช่นไม้ประดู่ ไม้มะค่า ฯลฯ โดยบรรจุให้เป็นวาระของชาติ จะเป็นการใช้ทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างคุ้มค่า

ข้อเสนอแนะการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษารายได้อันเกิดจากแต่ละส่วนของกิจกรรมภายในระบบวนเกษตรเพื่อทราบผลถึงประสิทธิภาพของป่าไม้ที่มีผลต่อรายได้ของเกษตรกรและการลดต้นทุนในการดำรงชีพ (ป่าเป็นแหล่งปัจจัย 4)

2. ควรมีการศึกษากการเพิ่มพื้นที่สีเขียว (วนเกษตร) ที่มีผลกระทบต่อภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อมในบริเวณนั้นๆ ด้วย เพื่อเป็นแนวทางในการลดปัญหาโลกร้อน ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม และค่านิยมที่สร้างสรรค์ต่อไปเช่นการปลูกไม้ร่วมกับไม้ประดู่

3. ควรมีการศึกษาระบบเครือข่าย ระบบสหกรณ์ โดยใช้ความร่วมมือร่วมใจอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดประสิทธิผลอย่างมีคุณภาพและมีความยุติธรรม

เอกสารอ้างอิง

- ชาย โพธิ์สิตา. (2550) **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ธวัชชัย สันติสุข. (2549) **ป่าของประเทศไทย**. สำนักพิมพ์หอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง, สุภา ไยเมือง และบัญชา แก้วส่อง. (2546) **การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส : กลุ่มเกษตรกร**. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการการพัฒนากระบวนการสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย จากทุนสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพมหานคร : เอดิชั่นเพรส.
- ยุค ศรีอาริยะ. (2553) **ทฤษฎีเคออส : ภาวะถึงกาลกสียุค**. นนทบุรี: อมรินทร์.
- ฤทธิ์ชัย ภูตะวัน, ทวี หอมหวาน และปราณี มัคคณันท์. (2546) **กรณีศึกษา กลุ่มเกษตรกร : ชะตากรรมชาวนาไทยในภาคอีสาน**. ชุดโครงการ การพัฒนาระบบสวัสดิการ สำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคม. งานวิจัยจากทุนสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุรัชชัย ยะเครือ. (2550) **ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการป้องกันอันตรายจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรในอำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี**. วิทยานิพนธ์ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (สุขศึกษา) : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุวิดา ธรรมมณีวงศ์ และคณะ. (2541) **รูปแบบและแนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของการรวมกลุ่มในชุมชนสาขาสี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- Denzin, N. K. (1970) **The Research Act In Sociology; A Theoretical Introduction to Sociological Methods**. Chicago: Aldine Pub.
- Miles, M.B. and Huberman, A.M. (1994) **Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook**. 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage.